

המשבר בסוריה: איומים והזדמנויות לישראל

אייל זיסר

באמצע חודש מארס 2011 הגיע "אביב העמים הערבי", שפרץ ברחבי המזרח התיכון באמצעו של החורף של אותה השנה, גם לסוריה. ההפגנות, שהחלו בעיר דרעא בדרום המדינה ובכמה מערי החוף בצפונה, התפשטו עד מהרה לכל רחביה, ולבסוף הגיעו אף לערים הגדולות, הבירה דמשק וחלב.

המשטר הסורי כשל בניסיונו לדכא את ההתקוממות או לכל הפחות להכיל אותה, וזו הלכה והתפשטה ואף העמיקה שורשים בקרב חלקים גדולים של החברה הסורית בכל אזורי המדינה. עם זאת, מתנגדי המשטר התקשו לאורך תקופה ממושכת לאחד שורות ולהצמיח מקרבם תנועת אופוזיציה מאוחדת בעלת הנהגה מוסכמת ואפקטיבית, שתהווה אלטרנטיבה למשטר. וכך, למרות עוצמתה של האש שאחזה ברחבי סוריה, נותר המשטר הסורי לפי שעה על כנו ואף שמר על לכידותו ועל אחיזתו בקרב בסיסי הכוח המסורתיים שלו בחברה הסורית – בני עדות המיעוטים ובני המעמד הבינוני והגבוה בערים הגדולות.

סוריה הלכה ושקעה בביצה טובענית של מאבק אלים ועקוב מדם, מאבק בלא הכרעה. בצילו של מאבק אלים זה הלכה המדינה, ובעיקר החברה הסורית, והתפרקה למרכיביה הבסיסיים: עדות, שבטים ומשפחות. את מקומו של המשטר, ובעיקר של מנגנוני הביטחון שלו, בעזרתם הטיל חיתתו לאורך ארבעת העשורים האחרונים, החליפו כאוס ואנרכיה שהתפשטו באזורים נרחבים. עד מהרה פרצו אל מעל פני השטח מתחים עדתיים, אזוריים ואף חברתיים שהוכלו ורוסנו עד אז, וסוריה מצאה עצמה נתונה במלחמת אזרחים ואף במלחמת אחים. גרוע מכך, סוריה הפכה לזירת ג'האד, אליה נהרו מתנדבים צעירים מכל רחבי העולם הערבי והמוסלמי להילחם במשטר הכפירה העלווי היושב בדמשק.

ההתקוממות בסוריה בישרה את קיצה של תקופה ממושכת במהלכה הקרינה מדינה זו, בהנהגתה של שושלת אסד, יציבות ואיתנות ומילאה תפקיד פעיל ואף מרכזי במרחב שמסביב לה – בלבנון, למול ישראל ובזירות הפלסטינית ואף העיראקית. באחת הושלכה סוריה למציאות של חוסר יציבות ושל חוסר ודאות, שאחד מביטוייה היה חידושו של המאבק על סוריה עצמה – מאבק פנימי על שליטה במדינה וגם מאבק חיצוני על השליטה ועל ההשפעה בה בין כוחות אזוריים שונים, ובראשם איראן וחזבאללה מצד אחד והציר הערבי-סוני, ובו מדינות ערביות מתונות כערב הסעודית וכן טורקיה, מצד שני. מציאות זאת פירושה עבור סוריה חזרה אל רבע המאה הראשונה לקיומה, שהתאפיינה בחולשה מדינתית, בחוסר יציבות פוליטית ובתהפוכות שלטוניות תכופות, ובעיקר במעורבות זרה בענייניה.

המצב שאליו נקלעה סוריה בעקבות פרוץ ההתקוממות בה מציבה שורה של דילמות לא פשוטות בפני מדינת ישראל. ישראל ראתה אמנם בסוריה משטר עויין ואף מסוכן בשל חברותו ב"ציר הרשע" האזורי, לצד איראן וארגוני חזבאללה וחמאס, אך בה בעת לא יכלה להתעלם מן העובדה שהיא הקפידה לשמור על שקט מוחלט לאורך הגבול המשותף בין שתי המדינות ברמת הגולן ואף נהגה באיפוק ונמנעה מכל תגובה על מהלכים ישראליים שהיו מכוונים נגדה, כמו בעקבות הפצצת הכור הסורי בספטמבר 2007 – תגובה שהייתה עלולה לדרדר את שתי המדינות אלי עימות ישיר עד כדי מלחמה כוללת.

נפילת משטרו של בשאר אל-אסד עשויה להנחית מהלומה קשה למעמדו של איראן ושל חזבאללה, אך בה בעת היא עלולה לאפשר לגורמי טרור הפועלים בהשראת ארגון אל-קאעדה להתבסס לאורך הגבול בין ישראל לסוריה ברמת הגולן ולהפוך אזור שקט זה ל"תאומו" של חצי האי סיני – אזור בלא שליטה מרכזית המהווה חממה לארגוני טרור. בנוסף, חוששים בישראל שבמקרה והמערכת השלטונית בסוריה תקרוס, תהיה זליגה של נשק מתקדם, ואף נשק בלתי קונוונציונאלי סורי, לידי קבוצות טרור, ואף לידי חזבאללה.

מאמר זה משרטט קווים לדמותה של ההתקוממות הסורית לאורך שנתה הראשונה ובוחן את ההשלכות – סיכונים וסיכויים כאחד – של הנעשה בסוריה על מדינת ישראל.

ישראל והמאבק על סוריה

תולדותיה של המדינה הסורית מאז שחר ימיה, כאשר קיבלה את עצמאותה באפריל 1946, עומדות בסימנו של מאבק מתמשך על השליטה בה, על דרכה וזהותה ולמעשה

על עצם קיומה. שורשיו של מאבק זה, שזכה בספרות המחקרית לכינוי "המאבק על סוריה"¹, נעוצים לא במעט במקורות החולשה של סוריה מבית ומחוץ, ובהם: חולשתו של מוסד המדינה וממילא הקושי של שליטיה לכונן ולקיים מרכז שלטוני המסוגל להטיל מרותו של תושביה; פיצול עמוק בקרב החברה הסורית על רקע עדתי, דתי, אזורי, חברתי-כלכלי ואף אידיאולוגי; פער הולך וגדל בין המרכזים העירוניים ובין אזורי הכפר והפריפריה ועוד.

מציאות זו הביאה את כלל המשטרים הסוריים למקד עצמם בנעשה בסוריה מבית, וממילא שללה מהם יכולת למלא בשנות הארבעים והחמישים של המאה העשרים תפקיד מוביל ומרכזי בזירה האזורית, ובכלל זה בזירת המאבק עם ישראל. עלייתה של מפלגת הבעת' לשלטון בסוריה במארכס 1963 הביאה אמנם לשינוי מסוים במציאות זו, שכן מדיניותה הרדיקלית גרמה לחמום הגבול בין שתי המדינות ובסופו של דבר דרדרה את האזור כולו אלי מלחמת ששת הימים.² למרות זאת, גם ערב המלחמה ובמהלכה לא נתפשה סוריה בידי מקבלי ההחלטות בישראל כאיום צבאי דוגמת זה שהציבה מצרים, והיחס אליה היה לכל היותר, כעדותו של שר הביטחון דאז משה דיין, כאל "מטרד".³

עלייתו של חאפז אל-אסד לשלטון בדמשק בנובמבר 1970 חוללה שינוי יסודי במציאות הסורית והביאה, כך נראה היה, את "המאבק על סוריה" אל סיומו. אסד העניק לסוריה יציבות פוליטית כמותה לא ידעה בעבר, ובחסותה הפך אותה למעצמה אזורית בעלת עוצמה, המטילה את צלה על המרחב הסובב אותה.⁴ תחת חאפז אל-אסד הפכה אפוא סוריה משחקן פסיבי וחלש לשחקן מרכזי בזירת המאבק הישראלי-ערבי. ועם זאת, למעט מלחמת יום הכיפורים, שבבסיסה יוזמה מצרית-סורית משותפת לתקוף את ישראל, הקפידה דמשק – אפשר שכלקח ממלחמה זאת – שלא ליזום או אף להיגרר לעימות צבאי ישיר עם ישראל ולשמור על שקט מוחלט לאורך חזית רמת הגולן. אפילו העימות בין שתי המדינות בלבנון ביוני 1982 לא בא ביוזמה סורית; הייתה זו ישראל שיזמה אותו מתוך רצון לדחוק את רגליה של סוריה מלבנון. סוריה נמנעה מכל עימות ישיר עם ישראל, אבל בה בעת עשתה שימוש ב"שליחים" לצורך קידום ענייניה והאינטרסים שלה, ובהם – ארגונים פלסטיניים ולבנוניים שהכו בישראל הן בזירה הלבנונית והן בזירה הפלסטינית.⁵

בשנות השמונים של המאה העשרים, בעקבות מבצע "שלום הגליל", שבמהלכו תקפו כוחות צה"ל את הכוחות הסוריים בלבנון, אימצה סוריה את מדיניות "האיזון האסטרטגי" שמטרתה הייתה להפוך את הצבא הסורי, בסיוע סובייטי, ליריב בעל עוצמה השקול לעוצמתו של צה"ל.⁶ ואולם, קריסת ברית המועצות בשלהי שנות התשעים

הביאה לנטישה של אסטרטגיה זו. יתירה מכך, חאפז אל-אסד אף בחר להצטרף לתהליך השלום הישראלי-ערבי שנפתח בראשית אותו עשור והחל לנהל משא ומתן ישיר עם נציגי ישראל במטרה להגיע להסדר שלום בין שתי המדינות. לנכונותו של אסד להגיע להסדר עם ישראל היו מגבלות, ובעיקר קווים אדומים, וכך גם לישראל, ובסופו של דבר כשלו שתי המדינות במאמץ להגיע לשלום ביניהן.⁷

ביוני 2000 הלך חאפז אל-אסד לעולמו ואת מקומו תפס בנו בשאר. עלייתו של בשאר אל-אסד לשלטון לוותה בספקות בקרב רבים בסוריה ומחוצה לה באשר ליכולתו להיכנס לנעליו הגדולות של אביו ולהמשיך בדרכו. ואולם, ככל שחלפו השנים נראה היה כי עלה בידיו לבסס את מעמדו ואת שלטונו בתוככי סוריה ומחוצה לה.⁸ בשאר המשיך בדרך כלל את מדיניות אביו ביחס לישראל, אך ניהל אותה בזהירות ובשיקול דעת פחותים מאלה של חאפז אל-אסד. הוא הוסיף להצהיר על מחויבותו לתהליך השלום עם ישראל ואף היה נכון לנהל עימה מגעי שלום, למשל בחודשים הראשונים של שנת 2008, בתקופתו של ראש הממשלה אהוד אולמרט.⁹ הוא גם הקפיד שלא להגיע לעימות ישיר עם ישראל והמשיך לשמור על השקט לאורך הגבול המשותף ברמת הגולן. יחד עם זאת, הוא העמיק מאד את קשריו עם איראן ועם חזבאללה ואִפשר את הצטיידות הארגון בנשק מתקדם, חלקו מתוצרת סורית. גם החלטתו להקים כור גרעיני בסיוע צפון קוריאני באזור דיר א-זור שבצפון סוריה לא העידה בהכרח על שיקול דעת ועל בגרות מדינית. ובכל זאת, כאמור, מִשְׁתַּקפה ישראל והשמידה כור זה בספטמבר 2007, נמנע בשאר מכל תגובה.¹⁰

העשור של בשאר (2000 – 2010)

בשלהי שנת 2010 – עשור לאחר שעלה על כיסאו של אביו – נראה היה משטרו של בשאר אל-אסד איתן ויציב מתמיד. בשאר נתפש כמי שהצליח להיכנס לנעליו הגדולות של אביו ולהשליט את מרותו על המערכת השלטונית הסורית, ובראשה מנגנוני המפלגה ומערכות הממשל והצבא וכוחות הביטחון. בנוסף, עלה בידיו לקדם שורה של מהלכים כלכליים – מוגבלים ומצומצמים בהיקפם – אבל בעלי אפקט מצטבר, שהיה בהם כדי לפתוח במעט את הכלכלה הסורית לעולם הרחב ולעודד את פעילותו של המגזר הפרטי על חשבון המגזר הציבורי הנשלט בידי ממשלת סוריה ומפלגת הבעת'. מהלכים אלה הקנו לו את תמיכתם של מעמדות הביניים ושל האליטה הכלכלית הסונית בערים הגדולות, ובראשן דמשק וחלב.¹¹

את הצלחתו הגדולה רשם בשאר, כמו אביו בשעתו, בתחום מדיניות החוץ. בהקשר זה ראוי להזכיר כי מאז ראשית דרכו הוא הפגין קשיות עורף כלפי ארצות הברית ופעל לחבל בכל מהלכיה ותוכניותיה באזור. בשאר מיצב עצמו בראש המחנה הרדיקלי בעולם הערבי, חֵבֵר לאיראן והפך לשותף מרכזי ופעיל בציר האנטי-ישראלי והאנטי-אמריקאי, יחד עם חזבאללה וחמאס. בתחילה נראה היה כי מדובר במדיניות פזיזה, מסוכנת ואולי אף אובדנית בעבור בשאר ומשטרו, שהובילה את ממשלו של נשיא ארצות הברית דאז ג'ורג' בוש לצאת למערכה גלויה נגד סוריה לדחיקת רגליה מלבנון ולכפיית בידוד בינלאומי עליה, תוך שאינו מסתיר את תקוותו לחילופי שלטון בדמשק. מהלכים אלה אוששו מן הסתם אצל בשאר את האמונה והחשש כי סוריה בהנהגתו ניצבת בפני איום קיומי ליציבותה ולעצמאותה מצד ארצות הברית של הנשיא בוש.¹² למעשה, בשאר אל-אסד שיצא מן העימות עם ארצות הברית כשידו על העליונה, בעיקר משום שזו נעדרה נחישות וכוח רצון, ואולי גם יכולת מעשית, לפעול נגד סוריה ולהביא להפלתו של המשטר השולט בה. אין פלא, אפוא, כי לקראת שלהי העשור הראשון לשלטונו של בשאר חל שיפור של ממש במעמדה האזורי והבינלאומי של סוריה. דמשק הצליחה לחלץ עצמה מן הבידוד שכפה עליה ממשלו של ג'ורג' בוש ואף שבה למלא תפקיד אזורי, בעיקר בזירה הלבנונית, הפלסטינית ואף העיראקית. ישראל בהנהגתו של ראש הממשלה אהוד אולמרט הייתה הראשונה, עוד בראשית שנת 2008, להמרות את פיה של ארצות הברית וחידשה את המשא ומתן הישראלי-סורי לשלום. בעקבותיה פעלו גם מדינות אירופה לחמם את יחסיהן עם דמשק. כל אותה העת הוסיפו טורקיה וסוריה לשקוד על טיפוח והידוק יחסיהן לכדי ברית אינטימית, שבבסיסה ידידות אישית עמוקה שהלכה ונרקמה בין ראש הממשלה הטורקי, רג'פ טאיפ ארדואן, ובין הנשיא הסורי. שיפור נרשם גם ביחסיה של סוריה עם ערב הסעודית, ואף עם מדינות ערביות אחרות במפרץ ובצפון אפריקה. בחירתו של ברק אובמה לנשיא ארצות הברית בנובמבר 2008 וכניסתו לבית הלבן בינואר 2009 בישרה את קיצה של המערכה האמריקאית נגד המשטר הסורי ואת ראשיתו של מאמץ מצד ארצות הברית להביא לפתיחת דף חדש ביחסי שתי המדינות, מאמץ שלא עלה יפה.¹³ לאורך תקופה ממושכת, עד לפרוץ גל המהפכות הערביות בראשית שנת 2011, הייתה הדעה הרווחת, גם בקרב סורים רבים שלא הסתירו את סלידתם ממשטרו של בשאר אל-אסד, כי לאיש ולמשטרו אין לפי שעה שום תחליף. אלא שדעה זאת עתידה הייתה להשתנות עד מהרה.

"האביב הערבי" מגיע לסוריה – שורשיה של המחאה

בדצמבר 2010 פרץ "האביב הערבי", תחילה בטוניסיה ולאחריה גם במצרים, בלוב ובתימן. ואולם, בחודשיה הראשונים של הטלטלה שאחזה במזרח התיכון נותרה סוריה צופה מן הצד במתרחש, ולכאורה נראה היה כי גל המהפכות הערביות עתיד לפסוח עליה.

בשלהי ינואר 2011, כמה ימים בטרם נפל שלטונו של חוסני מובארכ במצרים, אך כאשר כבר ברור היה כי גורלו נחרץ וימיו ספורים, העניק בשאר אל-אסד ראיון לעיתון האמריקאי **וול סטריט ג'ורנל**, בו התייחס לראשונה לאירועים הרי הגורל שפקדו את האזור. בביטחון עצמי עד כדי יהירות, שהתבררה עד מהרה כחסרת בסיס, הרגיע בשאר את מראייניו המודאגים כי "סוריה אינה מצרים". הוא הסביר מדוע לדעתו תפסח רעידת האדמה שפקדה את העולם הערבי על סוריה: "... מצרים קיבלה סיוע אמריקאי ואילו אנו נותרנו בלא כלום ותחת בידוד בינלאומי, ובכל זאת אצלנו האנשים לא יצאו לרחובות כדי להפגין. שהרי העניין שמוציא אנשים לרחובות אינו הדרישה לרפורמות או בעיות כלכליות, אלא האמונה האידיאולוגית שלהם".¹⁴

אמצעי התקשורת הסוריים, שבמהלך המשבר במצרים שמרו דווקא על איפוק ונקטו קו זהיר, מיהרו בעקבות נשיאם ואף הלכו צעד אחד נוסף כשתלו את נפילת משטרו של חוסני מובארכ במחויבותו להסכם השלום עם ישראל; כאילו שאלת הקשר עם ישראל היא שהוציאה את ההמונים לרחובות בקהיר וכאילו מחויבותה של סוריה למחנה "ההתנגדות" היא שתבטיח לעד את כיסאו של בשאר אל-אסד. כך, למשל, כתב ביטאון המשטר הסורי, **תשרין**, ב-13 במארס 2011: "העם המצרי הפיל מן השלטון את 'משטר קמפ דייויד', משטר שגזל ממנו את פת לחמו".¹⁵

בשאר אל-אסד היה עתיד לגלות עד מהרה כי שאלת הסכסוך עם ישראל חדלה לתפוס מקום מרכזי על סדר יומה של דעת הקהל הערבית וכי לא היא המניעה יותר את ההמון ברחוב הערבי, כפי שהיה בעבר הרחוק ואף לאורך העשור הראשון של שנות האלפיים – בצל האינתיפאדה הפלסטינית, מלחמת לבנון השנייה ומבצע "עופרת יצוקה". עם סיומה של תפילת יום השישי במסגדים, ב-18 במארס 2011, החלו הפגנות בכמה ערים בצפונה ובמרכזה של סוריה, ובהן חמאת, חלב ובניאס, ובעיר דרעא שבדרום המדינה, שם התקיימה הפגנה גדולה במיוחד. הפגנה זו, שבה נטלו חלק כמה אלפי בני אדם, יצאה עד מהרה מכלל שליטה והמפגינים החלו לתקוף ואף להעלות באש מבני ציבור וממשל. בהתנגשויות עם כוחות הביטחון הסוריים נהרגו שני מפגינים,

ולמחרת נהרגו עוד שלושה במהלך מסעות ההלוויה של הרוגי היום הראשון להפגנות. מרגע זה לא ידעה עוד סוריה שקט.¹⁶

ממחאה למהפכה

בניגוד למדינות ערביות אחרות, דוגמת טוניסיה או מצרים, בהן הוכרעה המערכה מיד לאחר שפרצו ההפגנות הראשונות ברחובות הערים הגדולות, ואף בניגוד ללוב או תימן, בהן התפשטה האש במהירות ואחזה בכל רחבי המדינה, בסוריה מדובר היה בתהליך איטי והדרגתי שידע עליות וירידות ודן את המדינה ואת תושביה למאבק עיקש וממושך, ובעיקר עקוב מדם. ואכן, קשה להצביע על אירוע דרמטי אחד שבישר או לימד על תפנית במהלכה של "האינתיפאדה" הסורית, או אף על מעבר משלב אחד למשנהו. מדובר היה למעשה בשקיעה איטית ומתמשכת של סוריה אל תוך ביצה טובענית, ממנה התקשתה להיחלץ. כך הפכו הפגנות ספוראדיות, חשובות ומשמעותיות כשלעצמן, למחאה עממית נרחבת, וזו הפכה בתורה למאבק אלים וחסר פשרות בין המשטר למתנגדיו, עד שבסופו של דבר מצאו עצמם הסורים נתונים במלחמת אזרחים עקובה מדם.

למן הרגע הראשון בחר המשטר הסורי להפעיל כוח נגד המפגינים, בתקווה כי בכך יהיה כדי להכיל ולדכא את ההתקוממות נגדו. מאוחר יותר, משלא עלה בידי כוחות המשטרה והביטחון לדכא את המתקוממים אף במחיר של עשרות הרוגים מידי שבוע, הוטל באמצע אפריל 2011 הצבא הסורי למערכה. ב-22 באפריל הוכנסו כוחות צבא לעיר דרעא ומאוחר יותר הם נשלחו לכלל מוקדי העימות, תוך שימוש בכוחות שריון, ארטילריה ואף מטוסים ומסוקים של חיל האוויר הסורי. אלא שגם שיגור הצבא נגד המתקוממים לא הצליח לעצור את הבערה. נהפוך הוא, אלימות הצבא נתקלה באלימות נגד של המתקוממים. התוצאה הייתה שהמחאה בסוריה שינתה פניה מהפגנות שקטות לרוב בסופי השבוע לעימותים על בסיס יום-יומי בין כוחות הצבא לבין קבוצות חמושות.

במצב זה החלה עריקה משורות הצבא הסורי, שהלכה וגברה עם חלוף הזמן. קבוצות העריקים התאחדו ביולי 2011 לכדי "הצבא הסורי החופשי" בפקודו של ריאד אל-אסעד – מעין גוף על שמפקדיו פועלים מטורקיה ושולטים, הגם שבאופן רופף, על חלק מן הקבוצות החמושות, בעיקר אלו שאינן מזוהות עם האסלאם הרדיקלי או עם תומכי אל-קאעדה שהסתננו לסוריה. גוף זה מהווה צינור סיוע של

אמצעי לחימה, ואף סיוע כספי, ממדינות ערב, מטורקיה ואולי אף מארצות הברית, אל המורדים בתוככי סוריה.

המתקוממים בסוריה כשלו בניסיונם לכוון תנועה מאוחדת, ובעיקר הנהגה מוסכמת. הקושי לאחד שורות בקרב המתקוממים מבטא את הפיצול והפילוג המאפיינים מאז ומעולם את החברה הסורית. כך, למשל, "המועצה הלאומית", גוף שהקימו מתנגדי המשטר הסורי בגיבוי ערבי ומערבי בספטמבר 2011 באיסטנבול, הפכה לגוף חלול שאינו מצליח להשליט מרותו ולאחד סביבו את קבוצות האופוזיציה השונות בתוככי סוריה ומחוצה לה. בנובמבר 2012 הוכרז בדוחא שבקטר, בעידוד ארצות הברית ומדינות המפרץ, על הקמת גוף אופוזיציה חדש – "הקואליציה הלאומית", שנועד להחליף את "המועצה הלאומית", כגוף שירכז את פעילות המורדים נגד המשטר הסורי.¹⁷

קרוב לשנתיים חלפו מאז שפרצה ההתקוממות נגד משטרו של בשאר אל-אסד, אך סיומו של מאבק הדמים שבו נתונה סוריה מאז, אשר גבה כבר את חייהם של עשרות אלפי אנשים, לא נראה באופק. המשטר הסורי כשל בניסיונו לדכא את המחאה וזו הלכה והעמיקה שורשים. בה בעת, המשטר הסורי נותר עומד על שתי רגליו, הגם שמוחלש ומדמם, כשהוא משיב מלחמה שעה ונלחם על חייו ולצידו עומדים עדיין גורמי כוח חשובים בחברה הסורית, ובראשם בני עדות המיעוטים. התוצאה היא שקיעתה של סוריה למצב של כאוס ושפיכות דמים בלתי פוסקת.

בתחילת המהומות נשען המשטר הסורי על תמיכתה האיתנה של קואליציית המיעוטים בסוריה, על תמיכתם של מעמדות הביניים והאליטות בערים הגדולות ועל הצבא, מנגנוני הביטחון והביורוקרטיה הממשלתית. במציאות זו החלו ניכרים סדקים. אמנם, עדות המיעוטים הוסיפו לעמוד לימינו של המשטר (בראשם העלווים, ולצידם הנוצרים ואף הדרוזים, ואפילו האוכלוסייה הכורדית בצפון המדינה ששמרה על איפוק), בערים הגדולות הוסיף לשרור שקט יחסי והצבא ומנגנוני הממשל המשיכו לתפקד ולסייע בידי המשטר ללחום במתנגדיו; אלא שאי אפשר היה להתעלם מן העובדה שהצבא ומנגנוני הביטחון הלכו ונחלשו כתוצאה ממגמה גוברת של עריקות משורותיהם. גם תמיכתו של הרוב הדומם מקרב בני המעמד הבינוני והגבוה בערים הגדולות, דמשק וחלב, הלכה ונשחקה. גורמים אלה תמכו במשטר משום שחששו כי נפילתו תטיל את סוריה לאנרכיה, בדומה למצב השורר בעיראק. אלא שבהלך הרוח בקרב בני המעמד הבינוני והגבוה החל מסתמן שינוי: אף שיותר ויותר סורים חששו כי נפילתו של בשאר אל-אסד תוליך לכאוס, אפילו אפשרות כזו החלה נראית בעיניהם עדיפה על פני המשך המצב של שפיכות דמים, הידרדרות המצב הכלכלי והיעדר ביטחון

אישי. מכאן נבעה מסקנה ברורה עבורם: אם נשיא סוריה אינו יכול להביא לסיום המשבר, ואם הישארותו בשלטון היא המזינה אותו למעשה, מוטב שיעזוב את השלטון.¹⁸ אחד משיאי ההידרדרות בסוריה היה פיגוע שהתרחש ב-18 ביולי 2012 במקום מושבה של "הלשכה לביטחון לאומי" – קודש הקודשים של המערכת הביטחונית הסורית – פיגוע שבו חוסלו בכירה של המערכת הצבאית והביטחונית של סוריה שפיקדו עד לרגע מותם על המאבק במתקוממים נגד המשטר. המדובר היה בשר ההגנה דאוד ראג'חה, בראש התא לניהול המשבר חסן תורכמאני ובסגן שר ההגנה וגיסו של הנשיא אצף שֶׁנֶכֶת. בפיגוע נפצעו גם ראש "הלשכה לביטחון לאומי" הישאים אח'תיאר, שמת יומיים לאחר מכן מפצעיו, וכן שר הפנים מחמד שעאר, ששרד יחיד את הפיגוע. הפגיעה בראשיו של המשטר הסורי לוותה במתקפה של קבוצות חמושות, שחלקן משתייך ל"צבא הסורי החופשי", על דמשק. החמושים הצליחו להשתלט על כמה מרובעי העיר, ובהם רובע אל-מידאן, ולרגע התקבל הרושם כי דמשק עומדת ליפול בתוך שעות או ימים בידי המורדים. כמה ימים לאחר מכן פתחו המורדים במתקפה על העיר חלב, העיר השנייה בחשיבותה במדינה, ואף הצליחו להשתלט על חלקים גדולים שלה. במקביל נמסר כי בידי המורדים גם עלה להשתלט על מעברי הגבול שבין סוריה לבין טורקיה ועיראק. כן דווח כי האוכלוסייה הכורדית בצפונה ובמזרחה של המדינה (כעשרה אחוזים מכלל תושביה של סוריה), שישבה עד לאותה העת "על הגדר", פרקה עול וניתקה עצמה מן המשטר הסורי, הגם שלא הצטרפה עדיין לשורות המורדים. התפתחויות דרמטיות אלו באו על רקע התגברות תופעת העריקה משורות המשטר – הן מן הצבא והן מזרועות הממשל האחרות. כך, לדוגמה, נמסר בראשית יולי 2012 כי מנאף טלאס, בנו של שר ההגנה לשעבר מוצטפא טלאס, שכיהן כמפקד חטיבה ביחידת משמר הרפובליקה ונודע בקרבתו האישית לבשאר אל-אסד, ערק לפריז יחד עם כמה מבני משפחתו. לראשונה ניבעו סדקים גם בסגל הדיפלומטי הסורי, עת כמה שגרירים סוריים במספר מדינות, כמו בעיראק, בקפריסין ובאיחוד האמירויות הערביות, הכריזו כי הם מפסיקים לייצג את המשטר בדמשק. מה שנראה בתחילת ההתקוממות בסוריה כטפטוף דליל ולא משמעותי של עריקים מספינת המשטר, הפך לשיטפון, שבו הכל מנסים לחלץ עצמם מן הספינה הטובעת.¹⁹ אין ספק שההתקוממות נכנסה לשלב העשוי להתברר כמכריע במערכה על סוריה, הנטושה מאז מארס 2011.

סוריה כמגרש משחקים אזורי ובינלאומי

תחת שלטונו של חאפז אל-אסד הפכה סוריה למעצמה אזורית בעלת מעמד ומשקל במרחב שמסביב לה ואף מעבר לו. פרוץ המהפכה ב-2011 החזיר אותה עשרות שנים אחורה, אל ראשית ימיה כמדינה עצמאית, עת הייתה שק חבטות ואף זירת מאבק בין כוחות אזוריים ובינלאומיים שביקשו להשיג בה עמדת שליטה והשפעה.

תגובתה של הקהילה הבינלאומית לאירועים בסוריה הייתה בראשיתה רפה ומגומגמת. מעניינת במיוחד הייתה תגובת מדינות המערב, ובראשן ארצות הברית. אלו נתפסו לא מוכנות נוכח גל המחאה ששטף את רחבי המזרח התיכון ומצאו עצמן עד מהרה שקועות עד צוואר במציאות המשברית שהתהוותה במצרים, בלוב, בתימן ובבחריין. עם זאת, רתיעתן מלהתערב ולהסתבך בחזית עימות נוספת שסיכויי ההצלחה בה נראו בלתי מבטיחים בעליל, הביאה אותן להעדיף, בחודשים הראשונים למהומות בסוריה, "לשבת על הגדר", לצפות במתרחש מן הצד ואף להעניק לבשאר אל-אסד גיבוי במאמציו לייצב ולהרגיע את הרוחות הסוערות במדינה.²⁰ לעמדתן זו תרמו גם אופייה המוגבל בתחילה של המחאה בסוריה וההערכה כי המשטר בדמשק יוכל לה, וכן החשש שהאלטרנטיבה לו היא כאוס שיתפשט ללבנון, לזירות הישראלית-פלסטינית והירדנית ואף לזירה העיראקית. הן גם חששו מפני הגוון האסלאמי שלבשו המהפכות במצרים, טוניסיה ולוב, הגם שכוחן של התנועות האסלאמיות בסוריה נתפש תמיד כמוגבל בשל מבנה האוכלוסייה במדינה (בני עדות המיעוטים מהווים ארבעים אחוזים מכלל האוכלוסייה) ובשל מסורת חילונית חזקה ומושרשת בקרב מעמד הביניים הסוני בעריה הגדולות.

ככל שנקפו השבועות והחודשים והמחאה בסוריה לא רק שלא דעכה אלא אף התגברה והתעצמה, החל להתחולל שינוי, שהפך לדרמטי, בעמדותיו של הרחוב הערבי, בעמדותיהן של מדינות ערב ובעמדותיה של הקהילה הבינלאומית ביחס לנעשה במדינה, וממילא בכל האמור במשטרו של בשאר אל-אסד. שינוי זה נבע, בראש ובראשונה, מהערכה גוברת כי סופו של המשטר הסורי לקרוס, כפי שקרה למשטרים בטוניסיה, במצרים ואף בלוב, אך גם מהחשיפה של העולם, ובעיקר הרחוב הערבי שהפך לבעל משקל בחלק גדול ממדינות ערב, לדיכוי הברוטאלי והאליים ולהרג המפגינים בסוריה בעשרותיהם מידי יום.

את ההיחלצות הערבית נגד סוריה הובילה ערב הסעודית. זאת, ככל הנראה מתוך הבנה כי סוריה הולכת והופכת לזירת מאבק בין איראן ובין העולם הערבי-הסוני, וכי לפיכך יש לפעול בנחרצות כדי להכריע מאבק זה בהפלת משטרו של בשאר אל-

אסד. עמדה זו התחזקה נוכח החולשה ואוזלת היד שהפגינה ארצות הברית בטיפול בבעיות האזור. להבנה זו הייתה שותפה גם טורקיה, הגם שלה, ובעיקר למנהיגיה, אינטרסים נוספים בשכנתם מדרום, הקשורים לשאיפותיהם לראות את טורקיה ממלאת תפקיד מוביל בעולם הערבי והסוני. כך התייצבה טורקיה מאחורי "האחים המוסלמים" הסורים, ובמקביל העניקה מחסה וסיוע לוגיסטי ל"צבא הסורי החופשי" שמיקם את מפקדותיו בשטחה. ערב הסעודית, לעומת זאת, הסתפקה בהענקת מימון נדיב למורדים, ובעיקר לקבוצות אסלאמיות הפועלות בתוככי סוריה, וכמוה נהגה גם קטר, שלצד גיוס ערוץ הטלוויזיה "אל-ג'זירה" שבשליטתה למאבק במשטרו של בשאר אל-אסד, העניקה תמיכה וסיוע כספי לקבוצות המורדים השונות (הגם שנראה כי לקטר ולערב הסעודית יש קבוצות חסות נפרדות משלהן בתוך סוריה).

למרות הלחץ הערבי, אליו הצטרפה גם מצרים לאחר בחירתו של מחמד מורסי לנשיא המדינה ביוני 2012, התקשתה הקהילה הבינלאומית למצוא תרופה למשבר הסורי. ארצות הברית ומדינות המערב לא הסתירו את חששן מפני התערבות בנעשה במדינה, לא רק בשל התנגדותה של רוסיה, אלא גם מחשש כי סוריה תהפוך לבצצה טובענית דמוית אפגניסטן או עיראק בשעתן, שבה ישקע כל מי שינסה להתערב, מה גם שלצבא הסורי נותרה יכולת התגוננות אווירית וטילית, העלולה להפוך כל התערבות זרה בסוריה להרפתקה יקרה ורבת אבידות. אין פלא, אפוא, כי ארצות הברית ומדינות אירופה הסתפקו בסיוע לוגיסטי ואחר לקבוצות המורדים, בתקווה כי הם שיעשו את המלאכה עבור המערב.

הנה כי כן, סוריה, שנתפשה בעשורים האחרונים כמעצמה אזורית בזעיר אנפין, חזרה להיות שק חבטות וזירת מאבק אזורי ובינלאומי, כאשר מצד אחד ניצבים איראן וחזבאללה ומצד שני טורקיה, ערב הסעודית ויתר מדינות ערב המתונות, וברקע – ארצות הברית ומדינות אירופה מצד אחד ורוסיה מצד שני. איראן וחזבאללה החלו לסייע למשטר הסורי לשרוד, ואפשר שאף שלחו אנשים מטעמם לצורך זה, ובעיקר פעלו לסייע לו לארגן מיליציות מקרב בני העדה העלווית שמקורה שיעי. רוסיה מצדה הוסיפה לספק סיוע כלכלי ואף נשק לסוריה, כמשקל נגד לארצות הברית, אך גם משום שראתה במשטרו של בשאר אל-אסד מבצר אחרון במזרח התיכון בפני התפשטות האסלאם הרדיקלי, העשוי לאיים בעתיד גם עליה.²¹

משמעויות לישראל

משפרצו המהומות בסוריה במארכ 2011 לא הסתירו רבים בישראל את חששם מפני נפילת שלטונו של בשאר אל-אסד וערעור היציבות לאורך הגבול הישראלי-סורי, ואולי אף באזור כולו. בשאר היה בעיני ישראלים רבים בבחינת "השטן המוכר והידוע", פרטנר נוח לממשלות ישראל במאמץ לשמר את המציאות של לא שלום ולא מלחמה, ובעצם לשמר את הסטאטוס קוו בין שתי המדינות. שימור הסטאטוס קוו היה המדיניות המועדפת על מרבית ממשלות ישראל, שחששו מפני הסיכונים הפוליטיים הכרוכים בהתקדמות לעבר שלום, אך בה בעת חפצו בהמשך השקט השורר לאורך הגבול ברמת הגולן. בהקשר זה יש מקום להזכיר ראיון שהעניק מקורבו ובן משפחתו של בשאר אל-אסד, איש העסקים הסורי ראמי מח'לוף, בו אמר כי אם לא תהיה יציבות בסוריה, אין שום סיכוי שתהיה יציבות בישראל. מח'לוף הסביר כי: "אף אחד לא יכול להבטיח מה יהיה אם יקרה משהו למשטר הסורי. אני לא אומר שתפרוץ מלחמה, אבל אני כן אומר שאל לאיש לדחוף את בשאר אל הקיר".²²

היו בישראל שביקשו למצוא סימן לעתיד להתרחש במה שאירע לאורך הגבול הישראלי-סורי ביום הנכבה, 15 במאי 2011 וביום הנכסה, 5 ביוני 2011. במהלך ימים אלה ניסו מאות ואולי אלפי פליטים פלסטינים לפרוץ לשטח מדינת ישראל ברמת הגולן באזור עין א-ת'ינה שליד מג'ד אל-שמס ובגבול ישראל-לבנון באזור שער פאטמה. התקריות שהתפתחו על גדר הגבול הותירו אחריהן הרוגים ופצועים. קשה היה להעריך האם המשטר הסורי הוא שעמד מאחורי אירועים אלה במטרה "לשחרר קיטור", להפנות את תשומת הלב מהנעשה בתוככי סוריה ואולי גם לשלוח מסר לישראל, או שמא מדובר היה באובדן שליטה, כביטוי להיחלשותו של משטר אסד וחוסר יכולתו לשלוט על הגבול.²³

גם בישראל הגיעו אט-אט למסקנה כי גורלו של בשאר אל-אסד נחרץ. מכאן רבו הצהרות של בכירים ישראלים – למשל שר הביטחון אהוד ברק בפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת בינואר 2012 – לפיהם ימיו של אסד ספורים. לרמטכ"ל הישראלי בני גנץ אף יוחסה הצהרה כי ישראל נערכת לקדם פני פליטים עלווים העשויים להימלט לרמת הגולן במקרה של נפילת המשטר הסורי.²⁴

אין ספק כי ישראל הוטרדה מן המעורבות הגוברת של איראן ושל חזבאללה במאמץ לסייע למשטרו של בשאר אל-אסד. על כך העיד אלוף פיקוד הצפון, יאיר גולן, באפריל 2012, באומרו:

איראן מספקת נשק לסוריה כל העת. זה מאמץ מתמשך וקבוע. האיראנים אומרים לאסד "תשמע, אתה יקר לנו" והם תומכים בו במרץ רב. חלק מהעמידות של המשטר הסורי נובעת מכך שלתחושתו של אסד יש לו עדיין תמיכה במרחב הקרוב, מעבר לים וגם ברמה המעצמתית. כלומר, כשאסד מסתכל החוצה הוא אומר "יש לי פה את חזבאללה, הוא עוזר, יש לי את האיראנים, הם תומכים בי, וברקע יש את סין ואת רוסיה..." איראן וחזבאללה מעורבות עד צוואר. כשאנו מדברים על "ציר הרשע", מדובר על אנשים של חזבאללה שנלחמים שם, מדריכים, מלמדים ולהערכתני גם נלחמים.²⁵

ככל שחלף הזמן החלה מעסיקה את ישראל לאו דווקא בעיית הפליטים שיגיעו או לא יגיעו אליה מסוריה, אלא בעיקר שאלת הנשק המתקדם המצוי בידי המשטר הסורי העשוי ליפול לידיים עוינות: לידי גורמי טרור, למשל אל-קאעדה, לידי המתקוממים, או כאפשרות הגרועה ביותר מבחינתה של ישראל – לידי ארגון חזבאללה, העשוי לנצל את קשריו עם משטרו של בשאר אל-אסד ולנסות להבריח בחסות האנרכיה בסוריה נשק מתקדם כזה לבסיסיו בלבנון. גורמים אנונימיים בישראל, ומאוחר יותר – משנראה היה ביולי 2012 כי ימיו של בשאר אל-אסד בשלטון ספורים – גם ראש הממשלה בנימין נתניהו ושר הביטחון אהוד ברק, הזהירו באופן מפורש ונחרץ כי במקרה כזה לא תהסס ישראל לתקוף ולהשמיד את מתקני הנשק הכימי של סוריה ולמנוע נפילתו לידי חזבאללה ובעלי בריתו או לידי גורמים אסלאמיים רדיקליים.²⁶

הממשל האמריקאי היה שותף לדאגתה של ישראל ויצא בהצהרות תקיפות כלפי המשטר הסורי כי הוא רואה בו אחראי לאמצעי הלחימה הכימיים שברשותו והזהיר אותו משימוש בהם או מהעברתם לידיים זרות. המשטר הסורי מצידו הכחיש כי בכוונתו לעשות שימוש בנשק כזה נגד בני עמו, ואולם בהודעה שמסר דובר משרד החוץ הסורי, ג'האד אל-מקדסי, הודתה למעשה סוריה לראשונה כי ברשותה נשק כימי, אותו היא מייעדת נגד התקפה מבחוץ עליה.²⁷

את הקולות בישראל הקוראים להימנע מלהתערב בנעשה בסוריה, או אף את הקולות המייחלים להישארותו של בשאר אל-אסד על כיסאו, החלו מחליפות קריאות כי מוטב לישראל, וממילא גם לידידותיה ולבעלות בריתה ארצות הברית ומדינות המערב, להניח לו להוסיף ולדמם ואולי אף מוטב כי ייפול, שכן בכך יהיה כדי להחליש את כוחו של הציר הרדיקלי במזרח התיכון – דבר שכשלעצמו ישרת את ישראל. שר החוץ אביגדור ליברמן אף הציע בראשית מארס 2012 כי ישראל תתייזב בראש הקוראים להסתלקותו של בשאר אל-אסד מן השלטון ותעודד את בעלות בריתה לפעול למען מטרה זו. גם שר

הביטחון אהוד ברק קרא במהלך ביקור בווינגטון, בראשית אפריל 2012, לארצות הברית לנקוט מדיניות אקטיבית יותר נגד נשיא סוריה, במטרה להביא לנפילתו.²⁸ עם זאת, בכירים ישראלים לא מעטים המשיכו להתבטא שלא לציטוט בזכות המשך המצב הקיים בסוריה, שבו המשטר עודנו שולט ובכוחו עדיין לשמור על השקט לאורך הגבול עם ישראל ולמנוע את נפילתה של סוריה בידי קבוצות אסלאמיות רדיקליות. הם גם ראו בחיוב את ההתקוממות הנמשכת נגדו, המסיטה את תשומת לבו אל הנעשה בתוככי סוריה ומגבילה ואף מחלישה את כוחו, וממילא גם את עוצמתה הכוללת של המדינה הסורית, אותה תופשת עדיין ישראל כאויב. על הערכות אלו העיבו, עם זאת, שורה של תקריות ירי לאורך הגבול הסורי-ישראלי החל מנובמבר 2012 ואילך, שמקורן באובדן השליטה והמשילות של המשטר הסורי באזורי הגבול, וכן תקריות ירי בין הצבא הסורי ובין קבוצות של מורדים, שבמקרים לא מעטים "זלגו" לשטח ישראל.²⁹ בישראל אף נשמעו קולות שיש לנצל את המשבר האזורי כדי לקדם הבנה מחודשת עם טורקיה, שהסתמנה כמובילת הלחץ הבינלאומי על סוריה ושיחסיה עם דמשק הגיעו לכדי משבר ואף אל סף עימות צבאי. טורקיה החריפה את הרטוריקה נגד משטרו של באשר אל-אסד, החלה מעניקה סיוע ומחסה ל"צבא הסורי החופשי" ולפליטים סורים, וביולי 2012, בעקבות הפלת מטוס קרב טורקי בידי הצבא הסורי, ולאחר שהכורדים בצפונה של סוריה החלו פועלים לכינון אוטונומיה כורדית על גבולה עם טורקיה, אף החלה לרכז כוחות צבא לאורך הגבול המשותף לשתי המדינות. הדאגה לנעשה ולצפוי בסוריה נראתה לגורמים שונים בישראל כמכנה משותף שיכול לחבר בינה ובין טורקיה. למרות זאת, שתי המדינות לא הצליחו לנצל דאגה זו להתגברות על חילוקי הדעות ביניהן ולחידוש הדיאלוג האסטרטגי, שנותק בעקבות תקרית המשט הטורקי לרצועת עזה ביוני 2010.

סיכום

יהיה עתידו של המשטר הסורי אשר יהיה, בין אם ישרוד על חודי כידוני הצבא ובין אם ייפול ואת מקומו יתפוס סדר פוליטי חדש, דומה כי סוריה לא תשוב במהרה למלא תפקיד מרכזי בפוליטיקה האזורית. יתירה מכך, יש להניח כי בעתיד הנראה לעין יתקשה כל משטר בדמשק להשליט את מרותו על רחבי המדינה, בדומה למצב ששרר לאורך העשורים הראשונים לעצמאותה. נראה כי סוריה של העתיד תהפוך גם כר פעולה לקבוצות טרור אסלאמיות רדיקליות, דוגמת אל-קאעדה, ו"האחים המוסלמים" יהיו אחד מגורמי הכוח החשובים במדינה.

קרוב לשנתיים מאז שפרצה ההתקוממות בסוריה, ישראל עודנה עוקבת בזהירות ובחשש אחר הנעשה שם. בישראל לא מקווים עוד רק לשימורו של הסטאטוס קוו לאורך הגבול בין שתי המדינות; תחת זאת ישנן ציפייה לנפילתו של המשטר הסורי ותקווה כי תרחיש כזה ינחית מהלומה קשה למעמד של איראן ושל חזבאללה באזור. ועם זאת, לצד התקווה לשינוי בסוריה, קיים בישראל חשש כי את השקט ברמת הגולן יחליפו כאוס וטרור, כפי שחווה ישראל כיום לאורך גבולה עם מצרים בחצי האי סיני. גם עתידו של הנשק המתקדם שבידי הצבא הסורי מדיר שינה מעיני מקבלי ההחלטות בישראל.

המציאות בסוריה פותחת בפני ישראל חלון הזדמנויות, שאותו ניתן לנצל יחד עם כוחות אזוריים ובינלאומיים להשתתפות בעיצוב פניה העתידית. דבר זה מחייב את ישראל "לרדת מן הגדר" – מעמדה של צופה מן הצד בנעשה בסוריה לשחקן פעיל, בעל עמדה ושותף בקואליציה האזורית והבינלאומית המעוניינת בהפלת משטרו של בשאר אל-אסד ובהבטחת היציבות בסוריה בתקופה שלאחריו.

חלון ההזדמנויות שנפתח בפני ישראל כולל, למשל, את האפשרויות הבאות:

1. קידום ערוץ של דיאלוג עם טורקיה ועם מדינות ערב המתונות – ירדן, ערב הסעודית ומדינות המפרץ ואפילו מצרים – באשר לעתידה של סוריה.
2. קידום דיאלוג בלתי ישיר דרך מדינות המערב, ואולי דרך שחקנים אזוריים, עם גורמי אופוזיציה בסוריה, לכל הפחות אלה שאינם מזוהים עם הזרם האסלאמי הרדיקלי ושהינם סמוכים לשולחן של ארצות הברית, מדינות אירופה ואף טורקיה.
3. קידום דיאלוג עם ארצות הברית, מדינות אירופה ואולי גם רוסיה, מתוך עמדה של שחקן פעיל שביכולתו לתרום לתהליכי קבלת ההחלטות במדינות אלו בנושא הסורי, ולו גם בזכות הבנה טובה יותר של המתרחש בסוריה.

במקביל, על ישראל להיערך לקדם השלכות אפשריות של הנעשה בסוריה, ובכלל זה אפשרות של קריסת המשטר הסורי, על המתרחש בירדן ובלבנון – שתי זירות עניין עבור ישראל: בירדן ניצב המשטר ההאשמי בפני מחאה ציבורית מתמשכת העשויה לגבור במקרה של נפילת משטרו של בשאר אל-אסד; בלבנון ניצבת ישראל מול סטאטוס קוו המתקיים, במיוחד בגבולן המשותף, מאז שנת 2006. סטאטוס קוו זה עשוי להיסדק בעקבות התהפוכות בסוריה ו"זליגת" המהפכה שם ללבנון, שתעורר מתח בין סונים לשיעים במדינה, תפגע ביציבות המשטר וממילא תפגע ביכולת וברצון של לבנון כמדינה, ואפילו של חזבאללה, לשמור על השקט לאורך הגבול הישראלי-לבנוני. השאלה האם ישראל תשכיל להתמודד עם האתגרים לביטחון השוטף שיציב בפניה תרחיש של נפילת המשטר הסורי ואם תדע לנצל תרחיש כזה לקידום אינטרסים

אסטרטגיים שלה למול טורקיה, מדינות ערב המתונות כמו ערב הסעודית ואף סוריה עתידית, תלויה במדיניותה הכוללת נוכח הנעשה בסביבתה: יחסיה עם מצרים ויחסיה עם הפלסטינים. אלה יקבעו האם "האביב הסורי" יהיה פסק זמן קצר ב"חורף" השורר תמידית בין דמשק לירושלים, או שהוא יהיה סימן לשינוי באקלים – גם הפוליטי – בין שתי המדינות.

הערות

- 1 ראו: ספרו של פטריק סיל, **סוריה, המאבק לצמרת**, מערכות, תל אביב, 1965 (באנגלית *The Struggle for Syria*); ראו גם: אייל זיסר, **פניה של סוריה, משטר, חברה ומדינה**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2003, עמ' 16-71.
- 2 אייל זיסר, "בין ישראל לסוריה – מלחמת ששת הימים ולאחריה", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 8, 1998, עמ' 205-252.
- 3 ראיון של המחבר עם תא"ל (מיל') אריה שלו, תל אביב, 13 בספטמבר 1996; ראו גם: משה דיין, **אבני דרך**, ידיעות אחרונות, תל אביב, 1976, עמ' 474.
- 4 פטריק סיל, **אסד: המאבק על המזרח התיכון**, מערכות, תל אביב, 1993; אייל זיסר, **סוריה של אסד – על פרשת דרכים**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1999.
- 5 אבנר יניב, משה מעוז, אבי קובר (עורכים), **סוריה וביטחון ישראל**, מערכות, תל אביב, 1990, עמ' 13-34, 335-386.
- 6 משה מעוז, **אסד הספינקס של דמשק, ביוגרפיה פוליטית**, דביר, תל אביב, 1987, עמ' 119-157.
- 7 לרקע היסטורי של המשא ומתן הישראלי-סורי לשלום ראו: איתמר רבינוביץ, **סף השלום**, ידיעות אחרונות, תל אביב, 1998; משה מעוז, **ישראל-סוריה – סוף הסכסוך!!**, הוצאת מעריב, אור יהודה, 1996; אייל זיסר, **סוריה של אסד – על פרשת דרכים**, עמ' 120-166.
- 8 עוד על בשאר אל-אסד ראו: אייל זיסר, **בשם האב, בשאר אל-אסד, שנים ראשונות בשלטון**, הוצאת הספרים של אוניברסיטת תל אביב, תל אביב, 2004.
- 9 Eyal Zisser, "It's a Long Road to Peace with Syria", *Strategic Assessment*, Vol. 11, No. 2, November 2008, pp. 107-123.
- 10 Eyal Zisser, "An Israeli Watershed: Strike on Syria", *Middle East Quarterly*, Vol. 15, No. 3, Summer 2008, pp. 57-62.
- 11 Fred H. Lawson (ed.), *Demystifying Syria*, Saqi, London, 2009; Carsten Wieland, **סוריה אל-בא, סקולריזם, איסלמיזם ו'פאק-אמריקאנה'**, Hurst, London, 2006.
- 12 ראו עדותו של נשיא ארצות הברית לשעבר, ג'ורג' בוש, בספר זיכרונותיו: George W. Bush, *Decision Points*, Crown Publishers, New York, 2010; לשעבר, טוני בלייר, בספר זיכרונותיו: Tony Blair, *A Journey*, Hutchinson, London, 2010.
- 13 Eyal Zisser, "Syria's Diplomatic Comeback: What Next?", *Mediterranean Politics*, Vol. 14, No. 1, March 2009, pp. 107-113.
- 14 **וול סטריט ג'ורנל**, 30 בינואר 2011.
- 15 "אל-אפתתאחיה" (מאמר המערכת), **תשרין**, דמשק, 13 במארס 2011; ראו גם: "מא וראא" אל-ח'בר" ("מה מאחורי החדשות"), **אל-וטן**, דמשק, 14 בפברואר 2011.
- 16 על אודות המהפכה הסורית ראו: Fouad Ajami, *The Syrian Rebellion*, Stanford University Press, Stanford, 2012; Eyal Zisser, "The Renewal of the 'Struggle for Syria': The Rise and

- Fall of the Ba'th Party", *Sharqiyya*, fall 2011, pp. 21-29.
- 17 עוד על המתקוממים וכוחם הצבאי ראו: David W. Lesch, *Syria, the Fall of the House of Assad*, Yale University Press, New Haven, 2012, pp. 87-122; Aaron Lund, "Holy Warriors, a Field Guide to Syria's Jihadi Groups", *Argument*, October 15, 2012.
- 18 לדיון על המציאות הפנימית בתוככי החברה הסורית ראו הבלוג של פרופ' ג'וש לנדיס: *Syria Comment*, <http://www.joshualandis.com/blog>
- 19 אייל זיסר, "בציפיה לתמונת הניצחון מדמשק", **צומת המזרח התיכון**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל אביב, 5 באוגוסט 2012.
- 20 ראו, למשל, הצהרתה של מזכירת המדינה האמריקאית, הילרי קלינטון, כי לדעת חברי קונגרס רבים שביקרו בסוריה, בשאר אל-אסד הוא רפורמטור ולסוריה תנאים ייחודיים משלה ואין להסיק ממה שקרה במצרים או בטוניסיה על הצפוי בה: Remarks by Secretary Clinton, <http://www.state.gov>.
- 21 Eyal Zisser, "The 'Struggle for Syria': Return to the Past?", *Mediterranean Politics*, Vol. 17, No. 1, 2012, pp. 105-110; David W. Lesch, *Syria, the Fall of the House of Assad*, pp. 123-159.
- 22 לדבריו של ראמי מ'חלוף ראו: *New York Times*, May 10, 2011.
- 23 על אירועי הגבול בימי הנכבה והנכסה ראו דיווחי **הארץ**, 16 במאי, 11 ביוני 2011.
- 24 לדיווח על דברי ברק בוועדת החוץ והביטחון ראו: **הארץ**, 3 בינואר 2012; לדברי הרמטכ"ל בני גנץ בעדותו בפני אותה ועדה ראו: ידיעות אחרונות, 17 בינואר 2012.
- 25 לראיון של אלוף פיקוד הצפון יאיר גולן ראו: **ישראל היום**, 6 באפריל 2012.
- 26 לדברי אהוד ברק ובנימין נתניהו ראו: **הארץ**, 6 ביולי 2012.
- 27 להצהרות דובר מחלקת המדינה בווישינגטון ודובר הבית הלבן בעניין זה ראו: אתר משרד החוץ האמריקאי, 11, 13, 18, 22 ביולי 2012, <http://www.state.gov>; לדברי דובר משרד החוץ הסורי ראו: סוכנות הידיעות הערבית הסורית, סאנא (דמשק), 23 ביולי 2012, <http://www.rtv.gov.sy>.
- 28 ראו: **ישראל היום**, 6 באפריל 2012; **הארץ**, 30 באפריל, 6 ביולי 2012.
- 29 לדיווח על חילופי האש לאורך גבול רמת הגולן ראו: **הארץ**, 12 בנובמבר, 2 בדצמבר 2012.